

Xasanjon KARIMOV,
Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: xkarimov.1120@gmail.com

O'zDJTU professori, tarix fanlari doktori D.Babajanova taqrizi asosida

THE IMPACT OF INTERETHNIC RELATIONS IN UZBEKISTAN ON THE LIVES OF KYRGYZ NATIONALITIES DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation

This article describes the impact of interethnic relations in Uzbekistan on the lives of Kyrgyz nationalities during the years of independence, the history of Kyrgyz nationalities living in the Fergana Valley in particular in the regions of Andijan, Namangan and Fergana, their lifestyle customs, understanding of national identity, scientific significance in the study of national value and culture.

Key words: Kyrgyz nation, culture, elat, Turkic peoples, Fergana Valley, interethnic harmony, religious tolerance, cultural center.

ВЛИЯНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ НА ЖИЗНЬ КЫРГЫЗОВ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В данной статье описывается влияние межнациональных отношений в Узбекистане на жизнь кыргызов в годы независимости, история киргизских национальностей, проживающих в Ферганской долине, в частности в Андижанской, Наманганской и Ферганской областях, их традиции в образе жизни, научное значение в изучении национального самосознания, национальных ценностей и культуры.

Ключевые слова: Кыргызская нация, культура, Элат, тюркские народы, Ферганская долина, межнациональное согласие, религиозная терпимость, культурный центр.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA MILLATLARARO MUNOSABATLARNING QIRG'IZ MILLAT VAKILLARI HAYOTIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mustaqillik yillarida O'zbekistonda millatlararo munosabatlarning qirg'iz millat vakillari hayotiga ta'siri, Farg'ona vodiysida xususan, Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida yashovchi qirg'iz millatlarining tarixi, ularning turmush tarzidagi urf-odatlar, milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyat va madaniyatini o'rganishdagi ilmiy ahamiyati bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Qirg'iz millati, madaniyat, elat, turkiy xalqlar, Farg'ona vodiysi, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik, madaniy markaz.

Kirish. "O'zbekistonning boyliklari juda ko'p, lekin bizning eng katta boyligimiz, eng yuksak qadriyatimiz, bu - jamiyatimizda hukm surayotgan tinchlik, millatlararo do'stlik va hamjihatlikdir-desak hech qachon mubolag'a bo'lmaydi".

Ushbu tadqiqot mavzuning dolzarbligi va zarurligi ko'p millatli yurtimizda tinchlik va totuvlikni, dinlararo bag'rikenglik (tolerantlik g'oyasi)ni ta'minlash, inson huquqlari hamda erkinliklari ustuvorligini kafolatlash, hamda Konstitutsiyamizning 12-moddasida keltirilganidek: ijtimoiy kelib chiqishi, tili va diniy e'tiqodidan qat'iy nazar har bir millat vakili yashash, o'z kelajagini yurtimiz istiqboli bilan uzviylikda taraqqiy ettirish huquqiga egadir. Shu bilan birgalikda mustaqillik yillarida Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida yashovchi qirg'iz millati vakillarining ijtimoiy-madaniy hayotdagi ishtiroki yoritib o'tilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Markaziy Osiyoning qadimiy xalqlaridan biri hisoblangan qirg'izlar, ularning siyosiy tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti to'g'risida manbalar va adabiyotlarda ma'lumotlar mavjud. Chunonchi, qirg'izlar tarixidagi voqealar, bir necha asrlardan beri Yevropa, Rossiya, Xitoy olimlari, shu jumladan bugungi kunda O'zbekistonlik yosh tadqiqotchi olimlarni ham e'tiborida qirg'iz xalqining tarixini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qirg'izlar tarixini o'rganishda chet el olimlari jumladan: V.Radlov, V.V.Bartold, S.V.Kiselev, A.N. Bernshtam, S.M. Abramzon, N.F.Miller, V.Shott, A.Baytur va

boshqa olimlar katta xissa qo'shdilar. Xususan, R.A.Abdumannopovning tadqiqotlarida qirg'iz millatining yashash turmush tarzi, madaniy hayoti va boshqa shu kabi jarayonlar yoritib o'tilgan bo'lsa, qirg'iz xalqi etnogenezi masalasi borasidagi fikrlar miloddan avvalgi I asrdan boshlab tarixchilarni qiziqтира boshlagan. Sinologlar – xitoyshunoslar ilk marta aniqlashicha, qirg'izlar birinchi marta Xitoy manbalarida miloddan oldingi III asr oxiridagi voqealarni, aniqrog'i, 203 yoki 201 yilda xunlar imperatori Mode Shanyuy shimolga harbiy yurish qilib, bir qancha yerlarni, jumladan, gyangun yerlarini ham xunlarga bo'ysundirib berganini yoritishda tilga olib o'tilgan ekan. Mana shu "gyangun" atamasini xitoyshunoslar Yulius Klappert, Pol Pellio, Edvard Shavan, rossiyalik xitoyshunoslar N. Y. Bichurin va boshqalar qadimiy "qirg'iz" atamasining xitoycha transliteratsiyasi deb ataydi. Keyinchalik bu qarashni sovet davrida mashhur xitoyshunos Sergey Evgenyevich Yaxontov kengroq va teranroq ishlab chiqqan. So'ngra boshqa tadqiqotchilar ham bu muammoni o'rgangan va natijada quyidagi holat aniqlangan: "gyangun" birinchi marta "Shi szi" manbasida tilga olingan. U Xitoy tarixi otasi deb tan olingan Sim Syanning "ShiSzi" asarida miloddan oldingi 201 – 203 yillarda Mode Shanyuyning shimolga harbiy yurishi tavsifida keltiriladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qirg'iz xalqining kelib chiqishi haqidagi dastlabki ma'lumotlar chet el olimlari

F.Miller va E.Fisherlar tomonidan bildirilgan bo'lib, ular qirg'izlar jung'orlar tomonidan 17- asrda Yeniseydan hozirgi Qirg'iziston hududiga ko'chirilgan deb ta'kidlaydilar. Ushbu fikrni A.I.Levshin[1] ham qo'llab-quvvatlaydi va bu tadqiqot qirg'iz xalqining shakllanishida muhim dalil bo'lib xizmat qiladi. Qirg'iz xalqining etnogenezi, etnik madaniyatini o'rganishda xitoyshunos olim Nikolay Yevgenevich Bichurin (ruscha: N.Y. Bichurin, 1777–1853) o'zining ilmiy faoliyati davomida ko'plab markaziy osiyolik xalqlar, jumladan, qirg'izlar haqida qimmatli ma'lumotlarni to'pladi va tahlil qildi. U o'zining "Sobraniye svedeniy o narodax" ("Xalqlar haqida ma'lumotlar to'plami") asarida qadimgi xitoy manbalariga asoslanib, turkiy xalqlar, jumladan, qirg'izlar haqida ma'lumotlar keltirgan. Bichurinning tadqiqotlari qirg'izlarning etnogenezi va tarixiy rivojlanishini o'rganishda muhim manba hisoblanadi, u o'z ishida qirg'izlarning Tyanshan va sharqiy Turkistonda yashaganlar deydi.[2] N.Aristovning nazariyasiga ko'ra qirg'izlar Usun nomi bilan tanilgan[3]. Radlov 1860–1870-yillarda Sibir, O'rta Osiyo va Qirg'izistonga safarlari davomida ko'plab ma'lumotlar to'plagan. Ularning orasida Qirg'iz xalqining etnografiyasi, folklori, tili va yozuvi haqida qimmatli asarlar mavjud[4].

"Qirg'izlar haqida kuzatuvlar" (1863–1864): Bu asarida Radlov Qirg'izlarning turmush tarzi, urf-odatlar va ijtimoiy tuzilishini batafsil tasvirlab bergan.

"Manas" eposi: Radlov 1885-yilda "Manas" eposining birinchi nashrini chop etdi. U bu asarni to'liq va tizimli ravishda nashr etgan birinchi olim bo'lib, bu asar Qirg'iz xalqining tarixiy xotirasini saqlashda muhim rol o'ynadi.

"Sibirdan" (1884): Bu asarida Radlov Sibir xalqlarining tili, folklori va etnografiyasini o'rganib, Qirg'izlarning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning uslubiy asosini metodologik jihatdan ilmiylik, obyektivlik va tarixiylik prinsipi, mantiqiylik, tizimlilik, taqqoslash, analiz, sintez, qiyosiy tahlil va kontent tahlildan, shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Konstitutsiyaning 4-moddasida: "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi", deb ta'kidlab o'tilgan.

Qirg'izlar (qirg'iz) O'rta Osiyoning eng qadimgi xalqlari qatoriga kiradi. Hozirgi kunda O'rta Osiyoda yashovchi xalqlardan hech biri yo'q, ko'rish mumkin, ularning nomi tarixda juda erta uchraydi. Mo'g'ulgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyoning Sharqiy qismi taqdiri haqidagi deyarli barcha ma'lumotlarimiz Xitoy rasmiy tarixshunosligi asarlaridan olingan bo'lib, unda xalqlarning nomlari va boshqa shaxsiy va geografik nomlar, albatta, transkripsiyada xitoycha belgilar bilan uzatiladi. Xitoyliklarning o'zlari ham, yevropalik olimlar ham ushbu transkripsiyani "qirg'iz" so'zini yetkazish uchun ishlatilgan boshqalar bilan yaqinlashtirmoqdalar, shuning uchun miloddan avvalgi 201 yildagi voqea haqidagi xabar qirg'izlar haqidagi birinchi yangilik sifatida tan olinishi kerak. Biz ushbu transkripsiyani boshqacha tushuntirishga harakat qildik; birinchi bo'g'inda, hozir ko'rib turganimizdek, keyinchalik "Gyan" shaklida biz Daryo nomining "kem", ikkinchida — Daryo nomining "Orxon" tarjimasini ko'rdik va shuning uchun xitoyliklar Yenisey va Orxon o'rtasidagi hududni shunday deb atashgan deb ishonishdi. Yenisey, albatta, turk xalqlari orasida har doim "kem" nomini olgan, ammo xitoyliklar bu so'zni "qirg'iz" nomining birinchi qismi bilan emas, balki boshqa ieroglifda yetkazishgan[5].

Tang-shuning so'zlariga ko'ra, qirg'izlar "dinlinlar bilan aralashishgan", shu bilan birga, ular tashqi ko'rinishi bilan xitoylardan "bo-ma" laqabini olgan xalqqa o'xshaganligi

aytiladi ("piebald otlar" — go'yo bu xalqning bunday rangdagi otlari borligi uchun). Bo-ma (Shavann Pouomada) turklarning (o'g'uzlarning) to'g'ridan-to'g'ri shimolida yashagan. Ayniqsa, ular doimiy ravishda qirg'izlar bilan jang qilishgan va ularning yerlari har doim qor bilan qoplangan va shimolda dengizga yetib borgan. Tashqi ko'rinish xususiyatlari "bo-ma" tavsifida emas, balki qirg'izni tasvirlashda: "qizil sochlar, qizg'ish yuz va ko'k ko'zlar" deyilgan. Zamonaviy qirg'iz turiga ("qizil sochlar va oq teri") juda kam mos keladigan tashqi ko'rinishning bir xil xususiyatlari XI asr fors muallifi Gardizining VIII asrda yozgan (757 yilda vafot etgan) Ibn Mukaffadan olgan, ko'rgan hikoyasida qirg'izlarga tegishli ushbu belgilarga ko'ra Ibn Mukaffa qirg'izlarni slavyanlarning qarindoshlari deb hisoblagan. Xitoyliklar, shuningdek, qirg'izlarning tili bo-ma tilidan farq qilganini aytishadi. Bir nechta qirg'iz so'zlari (masalan, ay — oy so'zi) keltirilgan, ulardan qirg'izlar o'sha paytda turk tilining so'zlaridan birida gapirganini ko'rish mumkin. Til bo'yicha turklarga qirg'iz va musulmon mualliflari kiradi.

Bularning barchasidan ko'rinish turibdiki, qirg'izlar Yenisey ostyaklari bo'lgan va o'zlarining eski tillarini saqlab qolgan qarindoshlari bilan urush olib borishgan. Yenisey ostyaklari ularga "yuqoridan" hujum qilish haqidagi afsonalarni saqlab qolishgan[6].

Yurtimizda yashovchi qirg'iz millatiga mansub aholi ijtimoiy-madaniy xususiyatidan kelib chiqilsa ular asosan Farg'ona vodiysi uch viloyati: Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatining Qirg'iziston bilan chegaradosh tog' oldi, qiradirliliklarida istiqomat qiladi. 2021-yilda qirg'izlar soni 511 mingni tashkil etib, Andijon viloyatining Paxtaobod, Izboskan, Jalalquduq va Qo'g'ontepa tumanlarida 102 517(2017) nafar qirg'izlar aholisi yashaydi. Farg'ona viloyati: Farg'ona, So'h, Toshloq va Quva tumanlarida 70 866 (2017) nafar va Namangan viloyati: Norin, Uchqo'rg'on, Uychi, Chortoq, Yangiqo'rg'on va Kosonsoy tumanlarida 22 279 (2017) nafar hamda Toshkent, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida qirg'iz millatiga mansub aholi boshqa millat vakillari bilan ahlikda yashab keladi[7].

Hozirgi kunda Uzbekistonda talim qirgiz tilida olib boriladigan 56ta maktab oz faoliyatini yuritadi va ular uchun qirgiz darsliklar chop etiladi. Shu qatorda katorada Namangan viloyatida qirgiz millatining soni 12 mingtani tashkil qiladi. Namangan viloyatida yashagan qirgizlar asosan chegara hududlarida istiqomat qilishadi. Namangandagi Chust, Pop, Kosonsoy, Chortoqni ba'zi mahallalari, Beshtol, Sossoy, Saroy, Uchqo'rg'on, Nanay, Jelkon, Nov, Kolbukon, Michurin, Uzak, Mugol qishloqlarida qirgiz xalqi istiqomat qiladi. Ularning orasidan Mug'ol qishlogi alohida tarixga ega. Binobarin, millatlararo totuvlik g'oyasi- bu sayyoramizda yashayotgan 1600 dan ziyod etnik guruhlarining teng huquqlilik, o'zaro hurmat va hamkorlik asosida tinch-totuv yashash g'oyasidir.[8] O'zbekistonda ham millatlararo munosabatlarda yuqori ko'rsatkichlarda o'z faoliyatini amalga oshirib kelayotgan qirg'iz millat vakillari ham shunday g'oya asosida birlashmoqda. O'zbekiston qadimdan buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan, azal-azaldan bu yerga turli mamlakatlardan kelgan turli millat vakillari o'troqlashib qolgan. Millatlararo totuvlik g'oyasi, shuningdek, barcha xalqlar o'rtasida bir-birini tushunish va qo'llab-quvvatlash, hamda inson huquqlarining himoya qilinishi kabi asosiy qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Bu g'oya, faqat etnik guruhlar o'rtasidagi yarashuvni emas, balki milliylikni saqlab qolgan holda, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishni ham ta'minlaydi.

O'zbekistonning bugungi kunda amalga oshirayotgan siyosati va g'oyalarida millatlararo totuvlikka alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatda turli millat vakillarining birgalikda yashashiga imkoniyat yaratadigan integratsion jarayonlar olib

borilmoqda. Ayniqsa, qirg'iz millati vakillarining faol ishtiroki, millatlararo munosabatlarni yanada mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu g'oya, bir-biriga hurmat va ishonchni mustahkamlab, jahon hamjamiyatida O'zbekistonning obro'-e'tiborini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonning millatlararo

munosabatlarda olib borayotgan faoliyati, shu bilan birga, dunyo miqyosida ham tinchlik, hamkorlik va adolatni targ'ib qilishga xizmat qiladi. Bugungi kunda O'zbekistonda eng ko'p tarqalgan etnik guruhlar qatorida biz tadqiq qilayotgan qirg'iz millati vakillari ham 1,5% ni tashkil qilmoqda[9].

O'zbekistonda qirg'iz millatining milliy tarkibi (ming hisobida)

№	Millati	1989-y	2000-y	2008-y	2013-y	2017-y
1	Qirg'iz	174,9	231,9	241,5	260,5	274,4

O'zbekistonning milliy madaniy markazlari mamlakatdagi turli millatlar va etnik guruhlarining madaniyati va an'alarini saqlash, rivojlantirish va ommalashtirish maqsadida faoliyat yuritmoqda. Bu markazlar, asosan, millatlararo do'stlikni mustahkamlash va madaniy almashuvni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Yurtimizda bugunga kelib 138 ta milliy, madaniy markazni birlashtiruvchi Respublika baynalmilal madaniyat markazi faoliyat olib bormoqda. O'zbekistondagi milliy madaniy markazlar nafaqat o'z millatlarining madaniyatini saqlash, balki millatlararo totuvlikni ta'minlashga ham katta hissa qo'shmoqda. Bu markazlar, turli etnik guruhlar vakillarini birlashtirib, bir-birining madaniyatini tushunishga yordam beradi. O'zbekiston hukumati va madaniy markazlar tomonidan turli madaniy tadbirlar, festival va bayramlar o'tkaziladi, bu esa millatlararo munosabatlarning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Hammamizga ma'lumki, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi ishlab chiqildi. Strategiyada beshinchi yo'nalish sifatida "Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar" belgilandi. Bu ham yurtimizda fuqarolarimiz xavfsizligi, millatlar va diniy bag'rikenglikka berilayotgan ulkan e'tibordan dalolat beradi desak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa. "Millati, tili va dinidan qat'iy nazar, O'zbekistonni o'zining Vatani deb biladigan, uning ravnaqi uchun hissa qo'shib kelayotgan har bir fuqaro bundan buyon ham davlatimiz va jamiyatimizning e'tibori va ardog'ida bo'ladi. Millatlararo do'stlik, diniy konfessiyalar o'rtasidagi hamjihatlik, ijtimoiy bag'rikenglik muhitini yanada

mustahkamlash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz".

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasidan.

Hozirgi Qirg'izistonning katta hududlari Qo'qon xonligi tasarrufida bo'lgan. Qo'qon xonligiga solta va sayak qirg'iz urug'lari qarashli bo'lgan[10]. O'sha davrda eng kuchli urug'lardan biri saribag'ish urug'i bo'lib, ular Qo'qon xonligiga qarashli bo'lgan[11]. Qo'qon xonligi qirg'izlar yashaydigan joylarda xonlik boshqaruv tizimini joriy qilgan. U yerlarni siyosiy jihatdan mustahkamlash maqsadida qo'rg'onlar qurgan edi. Nikitin, ikkinchi yo'l Oloy yo'li bo'lib, baland tog' tizmalari orqali o'tganligi, u yerda Qo'qon xonligiga qarashli 11 ta qirg'iz urug'lari nomlari va ularning yashagan joylari haqida xabar qilgan. 11 ta qirg'iz urug'lari, o'tovlari soni va ular yashagan makonlari quyidagicha keltirilgan. Statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, O'zbekistonda ta'lim qirg'iz tilida olib boriladigan 64 ta maktab bo'lsa, qirg'iz-o'zbek tilida olib boriladigan 27 ta maktab mavjud. Ularda 13 782 nafar bola tahsil oladi. Bugungi kunda qirg'iz maktablari uchun darsliklarni nashrga tayyorlash ustida ish olib borayotgan „O'zbekiston“ nashriyot-matbaa ijodiy uyida maxsus nashr tashkil etilgan bo'lib, O'zbekiston telekanalida mashhur „Aychurek“ ko'rsatuvi, radioda qirg'iz tilida „Elaman“ ko'rsatuvi muntazam efirga uzatilmoqda va buning natijasida yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarda ham O'zbekiston qirg'izlarining ishtiroki yuqori baholanmoqda.

Shu bilan birga maqolada qirg'izlarning rus hamda o'zbek tarixshunosligida yoritilishi masalasi ham ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR

1. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. Изд. 3-е / Сост. И.В. Ерофеева. Алматы, 2009.
2. Бичурин Н.Я.. "Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена". Москва , Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1953.-346 стр
3. *Usun-Turkiy xalqlar, jumladan, uzbek, qozoq, qirg'izlar tarkibiga kirgan uyshun qabilasi Usun bilan aynan bir deb taxmin etiladi. Yettisuvda ular kuchli davlat tashkil etgan. Uning markazi xitoy manbalarida Ili daryosining janubidagi Chigu (Qirg'izistondagi qad. Qizil qo'rg'on sh.) deb yuritilgan.
4. Акад. В.В. Бартольд. <<Киргизы>>.(Исторический очерк). Фрунзе,-1927-ст.1-12
5. Радлов В.В. Из Сибири: Страницы дневника [Текст] / В.В.Радлов / Пер. С нем. К.Д.Цивинной и Б.Е.Чистовой. – М.: Наука, 1989.
6. Каратаев О., Эралиев С.. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. Бишкек: Бийиктик, 2005.13-14 стр
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 15 noyabrda qabul qilingan "Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
8. Mustaqil O'zbekistonda millatlararo munosabatlar rivoji. -Toshkent: O'zbekiston, 2012.
9. Sh.M.Mirziyoyevning Respublika baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutqi // Xalq so'zi, 2017-yil 25-yanvar.
10. Ўзбекистон Миллий архиви. 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 3 об.
11. Киргизов Узбекистана удивила забота, проявленная Узбеками Киргизстана | ЦентрАзия, 2016-03-04да асл нусхадан архивланди, қаралди: 2021-11-13